

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A., *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri*, 3. Baskı, Çev. F. R. Velioğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 496 s.

Değerlendiren: Adem Levent\*

Etrafında geniş bir yazın oluşan kalkınma kavramı/sorunsalı, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze sosyal bilimlerin popüler konularından biridir. Dünya eşitsizliği, az gelişmişlik, gelişmişlik ve geliştirmekte olan gibi tartışmaları içine alan kalkınma kavramı/sorunsalı, görece yeni bir kavram olmasına rağmen tarihsel bir yaklaşımla ele alınmayı da gerektirmektedir. Zira kavram, Batı Düşüncesinin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir. Kavramın yükselişi ve düşüşü de Batı Düşüncesinin sosyolojik ve politik yönelimleriyle sıkı bir şekilde ilintilidir.

Bu yönüyle kalkınma ya da gelişme yazını üç önemli döneme ayrılabilir. Kalkınma/gelişme yazınının birinci döneminin tarihsel/epistemolojik temelleri (kapitalist) modernleşme sürecinde atılmıştır. Bu dönem (19. yüzyıl), Aydınlanma sonrası bilimler aracılığıyla toplumun disipline edilmesine ve "kapitalizmin bilimi olan iktisat"ın çıkışına işaret etmektedir. Gelişme yazınının ikinci aşaması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. 1970'li yıllardaki "petro-dolar" krizi sonrası ise gelişme yazınının üçüncü ve son evresini oluşturmaktadır (Ercan, 2006).

Bir başka deyişle kalkınma kavramı/sorunsalı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın kullanıma ulaşmıştır. Aslında kavram yeni olmakla beraber, daha önceleri, 18. yüzyılda "kaba ve barbar", 19. yüzyılda "geri kalmış" ve 20. yüzyılda "az gelişmiş" olarak nitelenen ülkelere duyulan hor görünümün yeni ekonomik kalkınma/gelişme öğretisiyle daha incelmış bir biçimde görünmesiydi (Hirschman, 2007, s. 51).

Bu bağlamda farklı bir metodolojiyle kalkınma yazını ve dünya gelişmişlik düzeyi ile ilgili MIT'te iktisat profesörü Daron Acemoğlu ve Harvard Üniversitesinde siyaset bilimi profesörü James A. Robinson tarafından müştereken telif edilen *Ulusların Düşüşü* adlı eser, neolitik çağdan günümüze tarihsel bir kesitte yoksulluğun ve zenginliğin kökenlerini "politik kurumsal iktisat" perspektifiyle analiz etmeye çalışmaktadır.

15 bölümden oluşan kitap, "kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlar" ile "sömürücü ekonomik ve siyasal kurumlar" şeklinde dikotomik bir ayırım yapıp dünya ölçeğinde refahın ve yoksulluğun nedenlerini, dağılımını ve oluşma biçimlerini konu edinerek kuramsallaşmasını yapmaktadır. Başka bir deyişle kitabın temel ilgisi, kurumların ülkelerin başarı ve başarısızlığı üzerindeki etkileri dolayısıyla ülkelerin yoksulluk ve zenginliğin iktisadi hakkındadır. Kısacası adı geçen eser, yalnızca iktisatla ilgili değil aynı zamanda politika ya da politik iktisat hakkındadır.

Kalkınma yazınına yoğun bir şekilde taradıktan sonra kaleme alındığı görülen eser, gelişmişlik, az gelişmişlik ve geliştirmekte olan ayırımlarına kurumsal iktisat penceresinden farklı bir okuma tarzı getirerek klasik kalkınma yazınından ayrılmaktadır.

Söz konusu esere göre yoksulluğun ve refahın nedenleri her yerde aynıdır: Siyasal gücün dar bir çerçevede yoğunlaştırılması yoksulluğun; hükümetin yurttaşlara karşı sorumlu ve duyarlı

\* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.  
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0085

olması ve geniş halk kitlelerinin ekonomik fırsatlardan yararlanabilmesi ise refahın nedenleridir. Böylece yoksul bir ülkenin refaha ulaşması için gereken, siyasal gücün sıradan yurttaşlara ulaşması ve toplumun işleyiş biçiminin siyasal dönüşümüdür (s. 13-14). Yani yoksulluk ve refahın kökenleri aynı fakat görülme biçimleri farklıdır ve ülkeden ülkeye değişik şekiller gösterir. Bunun sebebi ise kurumsal farklılaşmadır. Şöyle ki kurumlar gerçek hayatta davranış ve güdüleri etkilediklerinden ülkelerin başarı ve başarısızlıklarını biçimlendirirler (s. 47).

Kitabın odak noktasını, dünya eşitsizliği ve bu eşitsizliğin içerdiği göze çarpan bazı yaygın örüntülerin açıklanması oluşturmaktadır. Bunlar, Acemoğlu ve Robinsan'a göre yoksulluğun ve refahın nedenleri/kökenleri ile ilgili çok sayıda ve oldukça karmaşık akademik teorilerdir. Fakat yazarlara göre bu kuramlar işe yaramayan hipotezlerden oluşmaktadır ve duruma ikna edici bir açıklama getirmekten uzaktırlar. Bu kuramlardan birincisi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki büyük ayrımın coğrafi farklılıklar tarafından belirlendiğini ileri süren coğrafya hipotezidir. Afrika, Orta Amerika ve Güney Asya'daki gibi çoğu ülke Yengeç ve Oğlak Dönencesi arasındadır. Bunun aksine, zengin ülkeler ılıman kuşakta yer alma eğilimi göstermektedir. Bu coğrafi yoğunlaşma pek çok sosyal bilimci ve uzmanın kuram ile görüşlerinin başlangıç noktası olan coğrafya hipotezine bir çekicilik kazandırmaktadır. Oysa yazarlara göre, dünya eşitsizliği iklimle, hastalıklarla ve coğrafya hipotezinin herhangi bir versiyonuyla açıklanamaz. Çünkü tarih, iklim ya da coğrafya ile ekonomik başarı arasında basit veya kalıcı bir bağlantı olmadığını göstermektedir. Ayrıca dünya eşitsizliği tarımsal verimlilikteki farklılıklarla da açıklanamaz. Modern dünya da 19. yüzyılda ortaya çıkan muazzam eşitsizlik sınai teknolojilerin ve imalat ürünlerinin dengesiz dağılımından kaynaklanmaktadır, tarımsal randımandaki farklılıktan değil. Modern dünyadaki eşitsizliğin kaynağı teknolojinin dağılımında ve hayata geçirilişindeki dengesizliktir (s. 52-55).

Genel kabul görmüş ikinci kuram olan kültür hipotezi, zenginliği kültürle ilişkilendirir. Kültür hipotezi, Protestan Reformu'nun ve kamçıladığı Protestan ahlakının Batı Avrupa'nın modern sanayi toplumunun yükselişini kolaylaştıran anahtar bir rol oynadığını öne süren büyük Alman sosyoloğu Max Weber'e kadar götürülecek seçkin bir silsileye sahiptir. Kültür hipotezi temellerini yalnızca dine dayandırmamakta, başka inançlara, değerlere ve ahlak anlayışlarına da vurgu yapmaktadır. O hâlde kültür hipotezi dünya eşitsizliğini anlamada işe yarar mı? Yazarlara göre hem evet hem de hayır. Kültürle ilişkili sosyal normlar önem taşıdıkları, değiştirilmesi zor oldukları ve dünya eşitsizliğine getirdiği açıklamayı yani kurumsal farklılıkları destekledikleri için evet. Ancak kültürün din, ulusal ahlak, Afrika ya da Latin değerleri gibi sıklıkla vurgulanan yönleri bu noktaya nasıl geldiğimizi ve dünya eşitsizliğinin neden süreklilik gösterdiğini anlamak için hiç de önem taşımadığı için büyük ölçüde hayır. Yazarlara göre zenginlikle fakirlik çoğunlukla kurumların ürünüdür, bağımsız bir nedeninin değil. Bugün "kültür" Kuzey ve Güney Kore arasında çok fark etse de bu iki ülkenin ekonomik geleceklerinin ayrışmasında hiçbir rol oynamamıştır. Bu iki ülke Kore Savaşı'ndan ve ülkenin 38. Paralel üzerinde ikiye ayrılmasından önce dil, etnik köken ve kültür bakımından benzeri görülmemiş ölçüde homojendi.

Yine yazarlara göre kültür hipotezinin merkezî figürü olan Max Weber'in Protestan ahlakı tezi de geçerli değildir. Zira din ve ekonomik başarı arasındaki ilişki çok sınırlıdır. Protestanlıkla ekonomik başarı arasında özel bir ilişki olduğunu gösterecek pek fazla bir kanıt yoktur (s. 59-63).

Yoksulluğa ve zenginliğe ait üçüncü ve son popüler kuram, dünya eşitsizliğinin nedenini insanların ya da yöneticilerin fakir ülkeleri nasıl zengin hâle getireceklerini bilmemesine bağlayan cehalet hipotezidir. Bu hipotez, ünlü iktisatçı Lionel Robbins tarafından 1935 yılında ileri sürülen “ekonomi, insan davranışını alternatif kullanım alanlarına sahip kısıtlı araçlar ile amaçlar arasındaki ilişki olarak ele alan bir bilimdir.” şeklindeki ünlü iktisat tanımından esinlenen çoğu iktisatçı tarafından kabul görür. Cehalet hipotezi, yoksul ülkelerin çok sayıda piyasa başarısızlığı olduğu için iktisatçı ve siyaset adamları bu başarısızlıklardan nasıl kurtulacaklarını bilmedikleri için ve geçmişte yanlış bir tavsiye izledikleri için yoksul kaldığını ileri sürer. Fakat yazarlara göre bu hipotez de dünya eşitsizliğini açıklayamaz (s. 66).

Ülkelerin ekonomik başarıları kurumlara, ekonominin işleyişini belirleyen kurallara ve bireyleri motive eden teşviklere göre farklılık gösterir. Bu durum kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlarla sömürücü ekonomik ve siyasal kurumlara sahip olmakla ilgilidir. Eser, yeterince merkezileşmiş ve çoğulcu siyasal kurumları “kapsayıcı siyasal kurumlar”, bu koşulların ikisini de sağlayamayan kurumları ise “sömürücü siyasal kurumlar” olarak adlandırmaktadır.

Yazarlara göre ekonomik ve siyasal kurumlar arasında güçlü bir sinerji vardır. Sömürücü siyasal kurumlar gücü dar bir elitin elinde yoğunlaştırır ve bu gücün uygulanması konusunda çok az kısıtlama getirir. Gücü geniş bir biçimde dağıtan kapsayıcı siyasal kurumlar ise çoğunluğun kaynaklarına el koyan, giriş engelleri getiren ve yalnızca dar bir kesim faydalansın diye piyasaların işleyişine baskı yapan ekonomik kurumların kökünü kazıma eğilimindedir. Sömürücü siyasal kurumları kapsayıcı siyasal kurumlara dönüştüren tarihsel dönemec 1688 İngiliz “Görkemli Devrimi”dir. Bu devrimle beraber hem politik çoğulculuk sağlanmış ve siyasal elitin gücü bertaraf edilmiş hem de Schumpeterci “yaratıcı yıkım”ı ifade eden Sanayi Devrimi’ne yol açacak bir dizi kilit değişiklik oluşmuştur.

Acemoğlu ve Robinson, kuramlarının yoğun bir şekilde tarihsel bilgi içerdiğini ve bu tarihsel bilgi üzerine kuramlarını oturttuklarını ve böylece dünya eşitsizliğine dair çıkarsamalarda bulduklarını ama tarihsel determinizme veya herhangi türden bir determinizme dayanmadıkları uyarısında da bulunmaktadır (s. 410). Bu tarihsel determinizm uyarısının ardından ilgili kuramlarının modernleşme kuramını da içermediği uyarısını da eklemektedirler (s. 410-420).

Ayrıca eser, Çin’in günümüzdeki ekonomik büyümesini doğası gereği sürdürülemez olarak görmektedir. Zira Çin sömürücü siyasal ve ekonomik kurumlarla mevcut büyümesini sağlamaktadır. Şayet bu sömürücü siyasal ve ekonomik kurumları, kapsayıcı siyasal ve ekonomik kurumlara dönüştüremezse büyümesi sürdürülemez duruma gelecek, siyasal ve ekonomik gücü dar bir elitin elinde bulunduracaktır. Çok sayıda şirkete rağmen Çin ekonomisinin büyük çoğunluğu hâlâ partinin komuta ve koruması altındadır. Yani Çin, güncel hâliyle “otoriter” bir büyüme sergilemektedir (s. 414). Buna karşın Giovanni Arrighi’nin Çin ile ilgili tezleri aksi bir gelişmeyi ifade etmektedir. Arrighi, Adam Smith’ten yola çıkarak güncel anlamda Çin’in yükselişini anlamaya çalışmaktadır. Yazara göre Çin, kapitalist olmayan bir kalkınma biçimi geliştirerek küresel ekonomi politik güç merkezini Amerika Birleşik Devletleri’nden Asya’ya kaydırmaktadır (Arrighi, 2011). Arrighi, Çin ile ilgili değerlendirmelerinin büyük bölümünde Andre Gunder Frank’tan edindiği bilgilerden yararlırsa da Adam Smith etrafındaki aşağılama ve yüceltme<sup>1</sup> sarmalının dışında bir Smith okuması yaparak farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

1 Adam Smith etrafında oluşan aşağılama ve yüceltme sarmalı genelde, akademik düzeyde, iktisatçıların edindiği Marksist ya da Liberal ideolojik tutumdan kaynaklanmaktadır. Bu ideolojik tutum devam ettikçe

Özetle eser, küresel kapitalizmin oluşma biçimini ve mevcut durumunu anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca dünyanın gelecekteki güç ve zenginlik dengeleri ile ilgili olası çıkarsamalarda da bulunmaktadır. Kısacası eser, argümantasyon gücünün ikna ediciliğine, tarihsel verilerin çokluğuna ve disiplinler arası akademik bilginin zenginliğine rağmen küresel ekonomi politijeye dair köklü bir sorgulama yap(a)mamaktadır. Fakat ortodoks<sup>2</sup> (ana akım/egemen) iktisat perspektifinin dışında ve farklı bir metodolojiyle yeni bir “politik iktisat” okuma imkânı sunduğu için dikkate değer bir çalışma olma özelliğindedir.

Son bir ilave olarak 2013 yılının son çeyreğinde yayımlanan kitapla ilgili çok sayıda gazete değerlendirmesi de bulunmaktadır. Fakat bu değerlendirme yazılarından Şükrü Hanioglu'nun eserle ilgili eleştirileri dikkate değerdir. Hanioglu'na göre modernlikle beraber kapsayıcı kuramlar ve mega söylemler alanında popülerleşme yaşanmıştır. Akademik pragmatizm nedeniyle bilhassa Atlantik'in Batı yakasında egemen olan bu yaklaşım “kapsayıcı kuram” üretimini ikinci el kaynaklar taranarak “her şeyi açıklayan gözden kaçmış tekil belirleyici”yi bulma amaçlı “entelektüel fantazi” yaratma faaliyetine indirgemıştır. Acemoğlu ve Robinson'ın *Ulusların Düşüşü* başlıklı çalışması da, son tahlilde, bu sınıflamaya dâhil edilmelidir. Kitabın en önemli sorunlarından birisi olan “tarihi aşırı genelleştirici ikinci el malzemenen yeniden üreterek kapsayıcı kuram üretme” ve bunun neticesinde “tarihe dayanamayan tarihsel nedensellik inşa etme” olduğu vurgulanmamıştır. Ayrıca Hanioglu'na göre bu çalışma bunun yanı sıra yaptığı Osmanlı değerlendirmeleri ve Orta Doğu'nun güncel sorunlarını kapsayıcı kuramlar ve mega söylemler üzerinden açıklaması nedeniyle de tenkit edilmelidir. Eserin “Osmanlı kolonyalizmi” benzeri ifadeleri sorunlu bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir (Hanioglu, 2014).

Yukarıdaki eleştirilere rağmen Türkiye'de kurumsal iktisat yazınının pek gelişmediği düşünüldüğünde Ulusların Düşüşü gibi ilgili alanda ses getiren bir eserin, Türkiye'deki kurumsal iktisat yazınına hatırı sayılır bir katkı yaptığı söylenebilir.

## Kaynakça

- Arrighi, G. (2011). *Adam Smith Pekin'de* (Çev İ. Yıldız). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Aydinonat, N. E. & Kara, M. (2010). *Görünmez adam Smith* (der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercan, F. (2006). *Gelişme yazını açısından modernizm, kapitalizm ve az gelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hanioglu, Ş. (2014), *Orta Doğu'daki sorunların suçlusu bulundu; rahat olabiliriz*. <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/08/31/ortadogudaki-sorunlarin-suclusu-bulundu-rahat-olabiliriz> adresinden edinilmiştir.
- Hirschman, A. O. (2007). Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi. F. Şenses (Der.), *Kalkınma iktisadi* içinde (s. 23-52). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sen, A. (1986). *Adam Smith's prudence*. Retrieved from [edwardmcpail.com/dismal\\_science/Smiths\\_Prudence.pdf](http://edwardmcpail.com/dismal_science/Smiths_Prudence.pdf).
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.
- Yılmaz, F. (2012). İktisat, kurumsal iktisat ve iktisat sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi *Sosyoloji Konferansları*, 45(1). 1-17.

Smith de asli mecrasında değerlendirilmemekte ve ideolojik bir tartışmanın nesnesi hâline getirilmektedir. Böylece Smith, disiplinin ima ettiği “kurucu” rolünün dışında kalmaktadır. İktisat disiplinin daha da zenginleşmesi ve diğer sosyal bilimlerle yakınlaşması adına yeni bir Smith okumasının gerekliliği de görülmektedir (bk. Aydinonat & Kara, 2010, Sen, 1990, 1986).

2 İktisatta ortodoksi-heterodoksi ayrımı için bk. Yılmaz (2012, s. 4-5).